

РОЛЬ ЗЕМЛЯНИХ УКРІПЛЕНЬ У ВІДТВОРЕННІ АВТЕНТИЧНОГО ОРАЗУ ЖОВКІВСЬКОГО ЗАМКУ

© Оконченко О.М., 2005

Висвітлено генезу укріплень Жовківського замку, досліджено зображення замкових укріплень на історичних картах і планах та проаналізовано їх існуючий стан*.

Ключові слова: Жовківський замок, резиденція, цитадель, культурна пам'ятка.

Постановка проблеми. Відновлення культурно-естетичного потенціалу Жовківського замку шляхом реставрації існуючих мурів і башт, відтворення земляних замкових укріплень, що створюють завершальний образ укріплення замку.

Мета статті. Метою реставрації замку є створення легенди даної споруди; не відновлення деталей оздоблення, а відтворення цілісного образу замкового комплексу.

Основна частина. Жовківський замок і місто Жовква закладені одночасно у 1594 р. Станіславом Жолкевським [1, с. 8]. Замок-резиденція і місто мали окремі власні укріплення, гармонійно поєднані в єдиний оборонний комплекс. Укріплення Жовківського замку є досить пізньою реалізацією системи башт і стін з огляду на те, що, починаючи з XV ст., високі мури, башти та вежі, які легко руйнувалися артилерією, поступилися місцем приземкуватим і потужним бастіонам, які могли протистояти нападу регулярної, добре озброєної армії. Проте система башт і стін призначалася (і була функційно спроможна) для захисту від татар та невеликих козацьких загонів. Татари не мали артилерії, основою татарського війська була швидкоманеврова кіннота, яка діяла швидкими наїздами та наскоками [2, с. 70]. Проти такої тактики ведення бою ефективним було поєднання високих оборонних стін з баштами. Перед цим комплексом, як правило, йшла заводнена фоса або існувала така природна перешкода, як болото, озеро тощо.

Для замку С. Жолкевський вибрав найбільш захищену територію, підхід до якої з південного сходу, південного заходу і північного заходу закритий озером з болотистими берегами. Північно-східний бік замку, який не був захищений природними чинниками, захистило новостворене середмістя, яке мало з замком спільний оборонний периметр. На випадок можливої небезпеки з боку середмістя північно-східний бік замку було укріплено заводненою фосою і бастіоновими укріпленнями.

Замок, спорудження якого було завершено у 1606 році, виконував функції резиденції і цитаделі та був самодостатньою автономною оборонною системою [3, с. 26]. Автор проекту (ймовірно) Павло Щасливий [4, с. 565]. Замкові бастіонові укріплення постали в першій половині XVII ст. Згадка, датована 1662 роком, вказує на те, що місто (включаючи замок – прим. автора) на той час вже повністю оточене валами [5, с. 14]. Замок ренесансний, регулярного чотирикутного нариса з чотирма триярусними п'ятикутними баштами на наріжниках і триярусною баштою над в'їзною брамою посередині північно-східного прясла замкових укріплень. Форма наріжних башт дозволяла вести фланкуючий вогонь максимально ефективно (без утворення “мертвих полів”). За обмірами М. Осінського станом на 1930-ті роки, габаритні розміри замку за наріжниками башт $\approx 112 \times 119$ м. Оборонні прясла замку творять чотири корпуси, з'єднані з баштами закритими галереями, які примикають до граничних мурів. У галереях влаштовані стрільниці. За часів С. Жолкевського бокові корпуси були одноярусними. Первісно зовнішні фасадні стіни замку не були потиньковані, що, як і стрільничні отвори та малі віконця, надавало замку неприступного і суворого вигляду [6, с. 63].

* За сприяння у проведенні досліджень висловлюю подяку директору Жовківського Центру міського розвитку п. М. В. Кубаю.

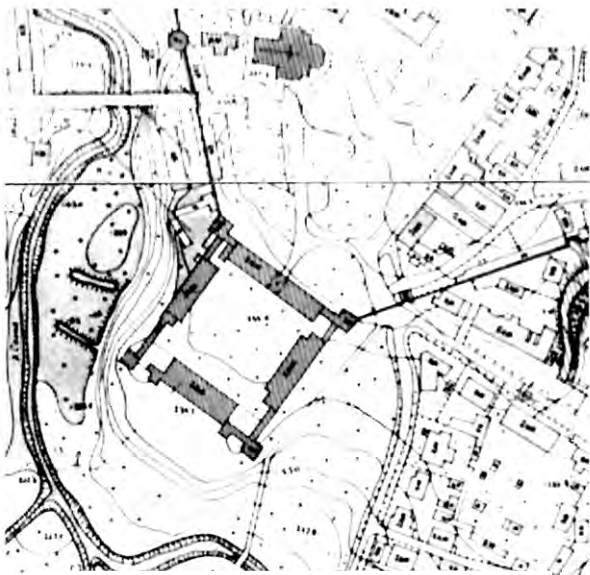

Рис. 1. Жовківський замок. Сучасний стан

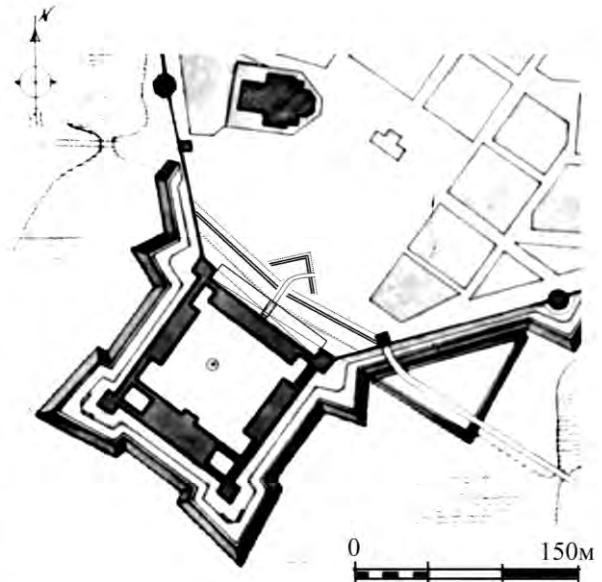

Рис. 3. Укріплення Жовківського замку станом на XVII ст. (графічна реконструкція О. Оконченко)

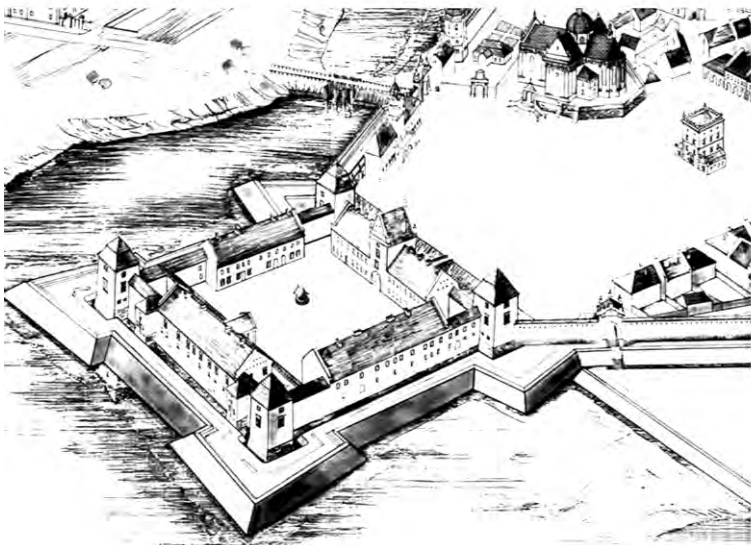

Рис. 4. Жовківський замок. Фрагмент гіпотетичної реконструкції фортифікацій м. Жовкви станом на 2-гу пол. XVII ст.

(виконали І.В. Оконченко, О.М. Оконченко, керівник канд. арх., доц. М.В. Бевз)

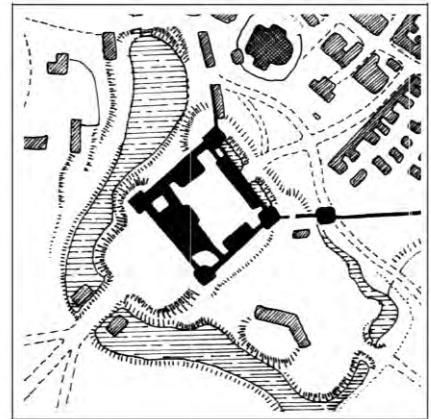

Рис. 2. Жовківський замок (прорис О. Оконченко з карти Міга 1779–1782 р.)

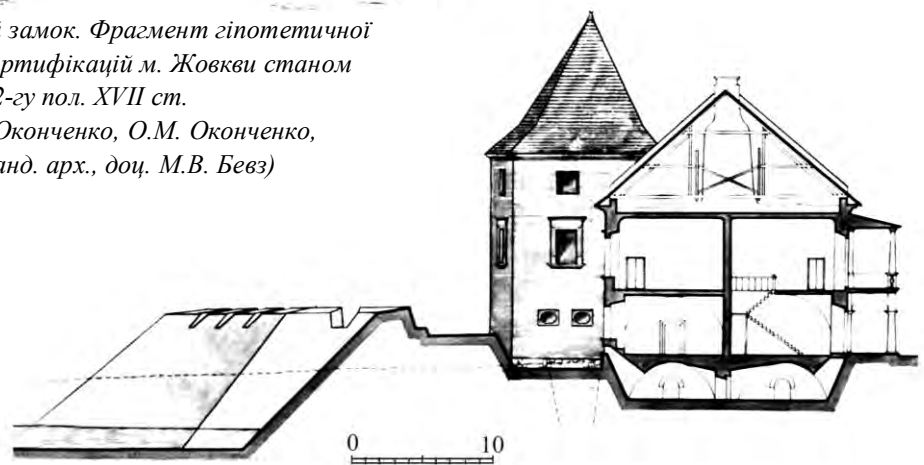

Рис. 5. Розріз за південно-західною куртиною замкових укріплень з видом на південно-західну замкову башту (графічна реконструкція О.Оконченко)

У 1670 році Жовква перейшла у спадок Яну Собеському, який, ставши польським королем у 1674 р., посилив міські укріплення та перебудував Жовківський замок, перетворивши його з неприступної твердині на королівську резиденцію [6, s. 41].

За Я. Собеського під керівництвом будівничих Петра Бебера та Августина Лоцці у замку здійснено низку змін та добудов [4, s. 567]. Шатрові дахи башт, покриті дахівкою, було замінено на банеподібні та покрито позолоченою мідною бляхою. У замку збільшено габарити більшості віконних прорізів. З південного заходу від замку між наріжниками п'ятикутних бастионів закладено регулярний парк.

У 1740 році Жовква перейшла у власність Михайла Казимира Радзивілла. За його безпосереднім розпорядженням у 1741–1742 роках під керівництвом будівничого Антоніо Кастеллі у замку здійснено ряд перебудов [7, с. 108]. Хоча за М.К. Радзивілла активних робіт для укріплення не велося, згадка 1753 року дає інформацію про закупівлю ним у Львові великої кількості гармат для власних потреб [8, s. 136]. Ймовірно, львівські гармати було використано для посилення та якісного покращання артилерійського парку Жовкви та жовківського замку зокрема.

У 1787 році жовківський замок купив Адам Юзефович (з того часу розпочалася руйнація замку).

У 1887 році власником замку став Артур Глодовський. Спочатку він продав все, що було рухомим в замку, пізніше (у 1858 році) почав розпродаж будівельного матеріалу, для чого було розібрано замкову каплицю, аркади, головні сходи, портик зі скульптурами і південно-західну наріжну башту. Загальну картину руйнації Жовківського замку доповнила пожежа 1915 року [6, s. 25]. На початку ХХ ст. замок було частково відреставровано. На жаль, до нашого часу замок не зберіг як свого первісного неприступного вигляду через зміни і перебудови, які вносив кожен із власників, так і своєї краси і багатства внаслідок численних грабежів і руйнацій.

До нашого часу в загальному об'ємі збереглися всі замкові корпуси, зовнішні мури і башти (крім західної, яка розібрана до першого ярусу).

Із земляних укріплень замку, на відміну від мурованих, збереглися лише фрагменти. Окрім того, дуже мало відомостей, які стосуються існування і вигляду земляних укріплень.

Аналізуючи зображення укріплень (або залишків) на історичних картах і планах Жовкви [9, 10, 11], можна припустити, що бастионові фортифікації замку були розташовані по контуру замкових мурів і складались з двох п'ятикутних бастионів, влаштованих навпроти західної і південної башт, і двох трикутних бастионів, влаштованих на стику замкових і міських укріплень. Замкові, як і міські бастионові укріплення, були виконані згідно із засадами староголландської школи бастионової архітектури, для якої були характерні низькі земляні бастиони.

Із замкових бастионових укріплень у рельєфі чітко прослідковуються залишки трикутного північного бастиону. Південна частина замкових бастионових укріплень була частково знівельована (фрагменти цих укріплень, можливо, збережені в тілі тераси, яка була насипана за часів Я. Собеського у 80-х роках ХVІІст. для влаштування парку). Залишки східного прясла замкових бастионових укріплень, повністю знівельовані, тепер можна ідентифікувати лише за історичними картами Жовкви.

До нашого часу не збереглося ні бастионових передзамкових укріплень, ні фоси, хоча на карті Міга, датованій 1779–1782 рр. [9], схематично зображено бастионові укріплення і фоси перед замком. Ще в середині ХVІІІ ст. ці укріплення були в доброму стані, оскільки інвентар з 1750 р. подає, що перед фронтальним крилом замку з боку ринку був вал і фоса з водою, звідний міст і муртири біля брами [6, s. 46]. Фоса була оскарпована і добре вичищена від намулу [6, s. 125]. Зображення фоси подано на плані, виконаному Антоніо Кастеллі у 1740–1742 рр. для Михайла Радзивілла [12, s. 207]. А вже в наступному столітті, за згадкою, яка походить з 1863 р., замок був дуже понищений, перед фронтальним крилом на місці давніх валів і фоси мешканці цієї частини замку заклали собі садочки [7, с. 588]. Вочевидь, замкові бастионові укріплення були знівельовані в кінці ХVІІІ ст., коли розпочалося інтенсивне нищення міських укріплень, які втратили своє оборонне значення, для звільнення територій під забудову.

Просідання ґрунту перед замком, яке свідчить про існування фоси, зафіксоване на фотографії початку ХХ ст. [13, s. 12].

Пониження рельєфу у напрямку від ринкової площі до замку після засипання фосою спричинило підмочування замкових стін стічними водами, через що постійно досипали ґрунт для нівелювання ухилу в бік замку, що не дало бажаного результату, а лише значно погіршило загальний вигляд споруди і призвело до порушення сприйняття загальних пропорцій замку, оскільки різниця між сучасним рівнем денної поверхні і рівнем поверхні підосви стоку валу (тобто верхньої межі фосою перед замком) коливається від 1 до 1,5 м.

Висновки. Сьогодні у Жовківському замку проводяться реставраційні роботи. Проте для відновлення культурно-естетичного потенціалу цієї пам'ятки необхідно, окрім реставрації існуючих мурів та башт, відтворити земляні замкові укріплення, які створять завершений образ укріпленого замку-резиденції. Тобто першочерговою метою реставрації замку має бути не відновлення деталей оздоблення, а створення легенди даної споруди, за якою необхідно відтворити цілісний образ замкового комплексу. Для цього потрібно створити середовище, яке було б максимально сприятливим для комплексного сприйняття замку. Необхідно відтворити або ознакувати втрачені укріплення призамкової території, включити їх в інфраструктуру парку і максимально відкрити для експонування.

1. *Baroncz S. Pamiatki miasta Zolkwi. – Lwow: Drukiem Piotra Pillera, 1852. – 139 s. 2. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К.: "Томіріс", 1993. – 222 с. 3. Каліка Я.Ф., Яремич Г.Р. Нестеров: Путівник. – Львів: Каменяр, 1990. – 126 с. 4. Aftanazi R. *Materialy do dziejow rezydencji. – Warszawa: Polska academia nauk, 1990. – T. VIIa. – 696 s. 5. Великий В., Голяк В., Ковальчук М., Литвин М., Науменко К. Жовківщина. Історичний нарис. Т. 1. – Жовква – Львів – БалТимор: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Земляцьке об'єднання "Жовківщина", 1994. – 326 с. 6. Osinski M. *Zamek w Zolkwi. – Lwow: Nakladem tow. Opieki nad zabytkami sztuki i kultury we Lwowie, 1933. – 143 s. 7. Ковальчик Є. Святиня слави роду Радзивіллів у замку в Жовкві // Історична, мистецька, архітектурна спадщина Жовкви // Проблеми охорони, реставрації, використання: Зб. матеріалів українсько-польського наук.-практ. семінару. – Жовква; Львів, 1998. – С. 106–113. 8. Tomkiewicz W. *Dzieje obwarowan' miejskich Lwowa // Kwartalnik architektury i urbanistyki. T. XVI: Panstwowe wydawnictwo naukowe. – Warszawa, 1971. 9. Mieg F. von, Karte des Koenigreiches Galizien und Lodomerien, 1779–1782, Kriegsarchiv in Wien, Nr. B. IXa. – 390 s. 10. ЦДІА України у Львові, ф. № 146, оп. № 88, спр. № 1139 (1841 рік) Брульйон – план м. Жовкви. 11. ЦДІА України у Львові, ф. № 186, оп. № 5, спр. № 234 (1854 рік) Кадастрова карта м. Жовкви. – 4 Арк., 1 ч., арк 2. 12. Bernatowicz T. *Rezydencja Sobieskich i Radziwillow w Zolkwi w swietle nieznanego planu Antonia Castello // Ikono Theka. Prace Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa: W-wo Neriton, 1998. – № 13. 13. Niedźwiecki M. *Z przeszłości Żółkwi. Lwów. Nakładem Autora. Z drukarni "Polonia" – trzeciego maja 11. 1908. – 78 s.******